

Розділ 5

Екологічний маркетинг

УДК 338

Шульгіна Людмила Михайлівна,

д.е.н., професор кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету

Бондар Анастасія Ігорівна

аспірант кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу Київського національного торговельно-економічного університету

АНАЛІЗ ЕКО-ОРІЄНТОВАНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ: ЇХ ВІДМІННІ ТА СПІЛЬНІ РИСИ

Проведено аналіз визначень еко-орієнтованих видів туризму, наведено спільні та відмінні характеристики та запропоновано загальне інтегруюче поняття. Побудована класифікація видів туризму відносно природного середовища за рівнем екологічної орієнтованості та індивідуалізації туристичних продуктів. Наведена необхідність у розмежуванні двох термінів: зелений і сільський туризм. Визначено сутність зеленого туризму та його три основні різновиди за рівнем активності споживачів цього виду.

Ключові слова: екологічно-орієнтовані види туризму, масовий туризм, індивідуалізація пропозиції, альтернативні види туризму, екотуризм.

Постановка проблеми. Особливістю сучасного життя суспільства є його прихильність до здорового способу життя, проходження більш зваженого шляху при прийнятті рішення про купівлю того чи іншого товару, а також звернення уваги на проблему екологічного та соціального характеру, що актуалізувалися останнім часом. Ці зміни суттєво вплинули і на туристичну пропозицію, створюючи передумови для появи нових туристичних продуктів, які характеризуються зростанням популярності альтернативних видів туризму. Аспекти розвитку нових нетрадиційних видів досліджуються багатьма вченими: як закордонними, так і вітчизняними. Проте, на нашу думку, необхідно провести аналіз їх схожих та відмінних характеристик та ввести інтегруюче поняття. Крім того, нами було вирішено виділити «зелений туризм» як окремий напрям у туристичній індустрії та визначити його основні різновиди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що, у зв'язку зі змінами в соціально-економічному житті суспільства, на туристичному ринку виникла необхідність пропозиції таких продуктів, які б мінімізували негативний вплив людини і створювали умови для розширення її кругозору та знань про навколишнє середовище [1–14].

Метою цієї статті було провести аналіз еко-орієнтованих видів туризму та визначити серед них місце зеленого туризму, що динамічно розвивається під впливом зростання попиту.

Виклад основного матеріалу. Нами встановлено, що для диференціації різновидів турпродуктів, які пропонуються з метою задоволення схожих потреб споживачів, у різних країнах використовують такі дефініції: екологічний, природний, біотуризм (як складова природного), пригодницький (активний), сільський, зелений, агротуризм. Їх виробники переконані у наявності унікальних характеристик, що притаманні кожному різновиду (тобто відрізняють ці різновиди) і є результатом унікальності самих країн.

У літературі російських вчених також найчастіше використовується поняття «екологічного туризму» [1]. Характеризуючи екотуризм, російські науковці зазначають, що він має на меті ознайомлення як з природними, так і з культурними пам'ятками, а також відвідування місць, де культурні пам'ятки невіддільні від навколишнього середовища. Крім того, автори розрізняють екотуризм за видами транспортування та за метою. Водночас під час подорожування туристи можуть мати на меті, з одного боку, отримання певних знань, а з іншого, – відпочинок на природі [2, 3].

На основі аналізу світового досвіду О. Мозгова робить висновок, що екологічний туризм є найбільш ефективним видом туристсько-рекреаційної діяльності в природних територіях, що суворо охороняються, особливо в національних парках [4]. Розвиток екологічного туризму допоміг усвідомити, яким багатством у сучасному світі є незаймані природні території. Все більш очевидним стало зростання їх значення для сучасного та майбутнього життя людства.

Поряд з поняттям «екологічний» зустрічається термін «сталий розвиток туризму», що багатьма вченими розглядається як перехід від моделі масового туризму до індивідуалізованого туристичного продукту, що зумовлено необхідністю змін у структурі туристичного ринку і внаслідок чого виникають нові види туризму [5, 6]. Ця модель є найбільш новітньою концепцією екологічно безпечного туризму. Найбільш радикальною у досліджуваному контексті є думка деяких науковців, які зазначають, що термін «екологічний» не передбачає присутності людини у цьому середовищі і безпосереднього втручання: як позитивного, так і негативного.

Відповідаючи на зазначені виклики, українські вчені також долучилися до розроблення теоретичних основ розвитку екотуризму. Серед них: Миронов Ю.Б., Дмитрук О.Ю., Бейдик О.О., Олійник Я.В., Гетьман В.І., Любіцева О.О., Зінько Ю.В., Васильєв В.П., Рутинський М.Й. та ін. Ними напрацьовані принципи формування концепцій менеджменту та маркетингу в екотуризмі, пріоритети розвитку туристичної галузі України, суспільно-економічні чинники розвитку екологічного туризму, маркетинговий профіль еко туриста та інші аспекти.

Незважаючи на те, що тенденція до «екологізації» туризму має світовий масштаб, дефінування нових видів туризму відбувалося у кожній країні по-різному. Так, наприклад, у Шотландії у 2004 р. було опубліковано фінальний звіт щодо перспектив розвитку зеленого туризму на міжнародному ринку. У звіті зазначалося, що використання терміну «екотуризм» характерне саме для країн, що лідирують у розвитку цього виду туризму, – Австралії, Новій Зеландії та Швейцарії.

Термін «природний» туризм найчастіше зустрічається як синонім поняття «екологічного» та «зеленого», оскільки, передусім, передбачає відпочинок у природному середовищі. Проте деякі автори визначають, що він заснований лише на мотивації туристів і не враховує їх впливу на навколишнє середовища під час

відпочинку.

«Пригодницький» туризм можна визначити як активний вид відпочинку, що передбачає створення великої кількості програм дозвілля за різними напрямками, під час яких людина перебуває у природному середовищі, проте не завжди ставиться до нього дбайливо. Під час активного або пригодницького туризму найчастіше присутній елемент ризику.

Відмінність природного туризму від пригодницького полягає у тому, що це відпочинок у природному середовищі в будь-якій формі – як пасивній, так і активній, натомість пригодницький туризм – це організація різноманітних програм, що передбачають активне проведення часу.

У вітчизняній та закордонній теорії і практиці досить часто зустрічається поняття «сільського туризму», який традиційно вважається започаткованим у Франції та Швейцарії у другій половині ХХ ст.

Аналітики нових видів туристичних продуктів нерідко ототожнюють поняття «сільського» та «зеленого» туризму, а також позначають їх інтегрованим поняттям «сільський зелений туризм». Так, у назвах організацій, основною метою діяльності яких є сприяння розвитку сільського туризму (у Франції – Національна організація будинків відпочинку і зеленого туризму; в Україні – Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму, перша неприбуткова громадська організація, створена у 1996 р., далі – Спілка) присутнє поєднання двох термінів – «сільський» та «зелений» туризм. На нашу думку, епітет «зелений» в обох наведених прикладах вживається з метою особливого акцентування на тому, що відпочинок відбувається у безпосередньому контакті з природним середовищем та є за сутністю окремим видом туризму.

Представниками Спілки [7] запропоновано таке визначення: «сільський туризм – це діяльність сільського населення, що пов'язана із сільським середовищем, сільським будинком і заняттями, що ставлять до центру уваги природу і людину. Сільський туризм, не має шкідливого впливу на оточуюче природне і культурне середовище, на відміну від масового, і, у той же час, робить істотний внесок у регіональний розвиток. Він дозволяє використовувати існуючий житловий фонд і не вимагає значних інвестиційних витрат».

Історичні витоки, особливості практики та наукові основи розвитку сільського туризму за кордоном і в нашій країні викладені у працях таких українських авторів, як В.І. Біркович, В.П. Васильєв, О.Ю. Дмитрук, Ю.В. Зінько, О.М. Капітанець, В.Ф. Кифяк, М.М. Костриця, Т.Ю. Лужанська, О.О. Любіцева, С.С. Махлинець, Г.І. Михайличенко, Х.Й. Роглев, М.Й. Рутинський, Ю.І. Стадницький, Л.І. Тебляшкіна, Т.І. Ткаченко.

Про важливість цього виду туризму свідчить велика кількість робіт і статей. У В.І. Бірковича сільський зелений туризм визначається як пріоритетний напрямок туристичної галузі України. Автор зазначає, що досі ще немає єдиного визначення сутності досліджуваного виду туризму, і, з огляду на це, пропонує таку дефініцію: «Сільський зелений туризм – це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону» [8].

Варто наголосити однак, що значна кількість науковців і практиків більше схильна диференціювати аналізовані види туризму. Так, у Голландії, Шотландії та Данії, де на

достатньо високому рівні розвинені альтернативні види туризму, найчастіше вживається термін «зелений туризм». Зокрема, шотландські організації розглядають термін «зелений туризм» як найбільш відповідний для опису діяльності підприємств, які пропонують відпочинок, що пов'язаний з природним та культурним середовищем.

Так, у звіті шотландських підприємств щодо перспектив розвитку зеленого туризму на міжнародному ринку, що був опублікований у 2004 р., *зелений туризм* визначено як термін, який можна віднести до будь-якої форми туризму, що має відношення до природного середовища та культурного багатства певної місцевості та впроваджує практику ефективного (або зеленого) менеджменту навколишнього середовища [9]. У звіті проілюстровано як різноманітні «зелені» сегменти ринку взаємодіють у цілому на туристичному ринку.

Як зазначено у словнику С. Медліка з подорожей, туризму та гостинності, зелений туризм є синонімом поняття «екотуризм», тобто це форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища.

Найбільше сутність зеленого туризму розкривається у дефініції, запропонованій організацією підприємств зеленого туризму (Green tourism business scheme – GTBS), яка визначає: «зелений туризм – це сталий туризм, який враховує потреби навколишнього середовища, місцевого населення, підприємців та відвідувачів на сьогодні та у майбутньому». Він стосується будь-якого підприємства (великого чи малого, сільського чи міського), що спеціалізується на екотуризмі, діловому туризмі або на іншій ринковій ніші. Підприємства зеленого туризму займаються діяльністю, яка зменшує негативний навколишній та соціальний вплив їх туристичних операцій.

Так, наприклад, у роботах білоруської дослідниці В.А. Кліцунової акцентується увага на зростанні популярності «зеленого» туризму, до якого автор відносить природний, сільський, етнографічний та інші види, альтернативні масовому, а також на індивідуалізації сервісу, зростанні потреб та досвідченості туристів. Автор описала перехід моделі споживання 3-х S (Sea–Sun–Sand / Море–Сонце–Пісок) до нової – 3-х L (Landscape–Love–Leisure / Природа–Знання–Дозвілля) [10].

Визначенню зеленого туризму за кордоном присвячено багато робіт та проведена велика кількість відповідних конференцій. У нашій країні до кінця ХХ ст. цьому питанню не приділяли достатньої уваги. Проте протягом 2007–2010 рр. відбулося значне зростання попиту з боку як вітчизняних, так і закордонних споживачів, постійно збільшується кількість нових місць відпочинку в підприємствах, що надають послуги у цій сфері. Розвиваються ідеї «зеленого консюмеризму», стає все більш потужним громадський «зелений» рух [5, с. 209].

З урахуванням досвіду інших країн, в Україні відбуваються перші кроки у дефінуванні двох понять: «сільський аграрний туризм» та «зелений туризм». На думку вітчизняних науковців, *зелений туризм* – це відпочинок на природі в екологічно чистих місцевостях з розміщенням у приватному житловому фонді за наявності лісів, річок, озер [11].

Водночас агротуризм – це достатньо новий термін, що виник як нова форма «сільського туризму» і передбачає відпочинок у сільській місцевості з безпосередньою участю відвідувачів у діяльності сільських жителів. Він найчастіше застосовується у Польщі (у формі агротуристичних ферм і визначається терміном «агротуристика»), в Угорщині та Білорусі.

З цікавим твердженням зустрічаємося у роботі М.М. Костриці [12]. Автор визначає, що «екотуризм», «зелений туризм» та «природничий туризм» є синонімами, і їх

Розділ 5 Екологічний маркетинг

постійне співставлення з сільським та агротуризмом пояснюються їх взаємодоповнюваністю та взаємозалежністю. Повністю погоджуємося з тим, що названі види туризму мають багато спільного. Зокрема, вони «м'які» за впливом на середовище, мають схожі мотивації споживачів цих турпродуктів, часто відповідають спільним критеріям та ставлять перед собою схожі пріоритети.

Дійсно, перелічені види є синонімами, оскільки належать до еко-орієнтованих видів туризму. Центральною їх проблематикою виступає «зелена» характеристика, яка спрямована на пропозицію відповідного туристичного продукту з урахуванням концепції підприємства та особливих характеристик споживачів цих продуктів.

Однак, ці види туризму відрізняються місцем та формою надання цих послуг (які, наприклад, можуть передбачати врахування критеріїв екологізації – екологічне маркування, екотехнології, екологічно чисті продукти, облаштування номерів, еко-маршрути, еко-мапи) [13].

Таким чином, на основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що термін «екологічний» не може вживатися як назва окремого виду туризму, як пропонують деякі науковці, з кількох причин. По-перше, ознаки екологічної орієнтованості притаманні багатьом різновидам альтернативного туризму. По-друге, термін «екологічний» є нині досить поширеним і зустрічається у багатьох сферах (а не тільки у туристичній), так само як і проявляється у різних формах.

Водночас наявність описаних вище спільних характеристик вимагає введення об'єднаної дефініції для альтернативних видів туризму [4, 14]. Нами запропоновано під терміном «**екологічно-орієнтований туризм**» розуміти сукупність усіх видів туризму, що здійснюються на принципах збереження / відновлення природного середовища та етно-культурної ідентичності населення (рис. 1).

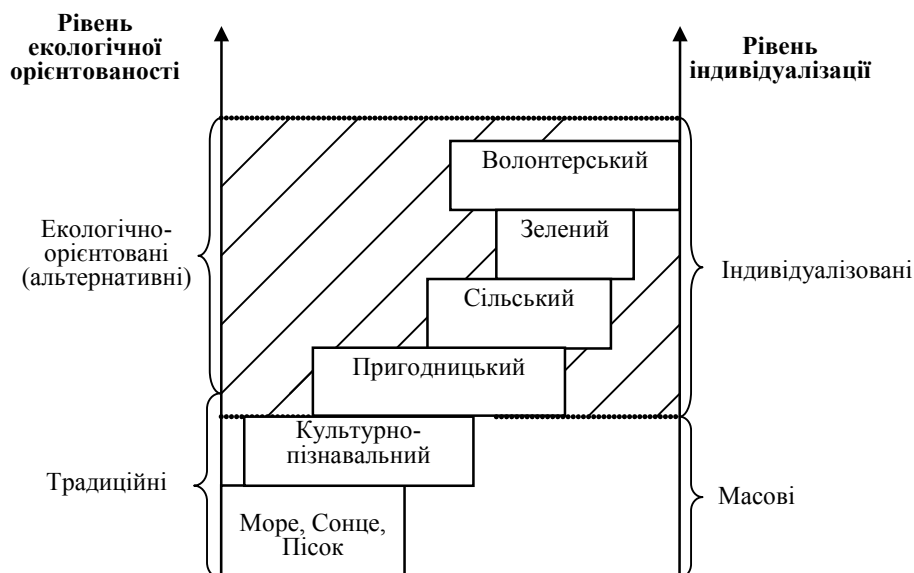

Рисунок 1 – Класифікація видів туризму по відношенню до природного середовища
Джерело: узагальнено на основі [9, 10, 12]

Найважливіші завдання еко-орієнтованого туризму: мінімізація негативного впливу на навколишнє середовище, екологічне просвітництво виробників і споживачів турпродуктів, формування умов для сталого розвитку туризму.

Отже, на підставі проведеного аналізу нами виявлено, що екологічно-орієнтовані види туризму розрізняються за ознаками: рівень втручання людини у природне середовище, рівень активності та програма дозвілля. При цьому вони мають такі спільні ознаки:

- 1) формування обізнаності споживачів про багатство місцевих ресурсів;
- 2) шанобливе та відповідальне ставлення до природного середовища;
- 3) мінімізація негативного впливу на середовище, а також його підтримка;
- 4) врахування потреб та інтересів туристів і місцевого населення та покращення їх добробуту;
- 5) створення відповідних умов для комфортного та цікавого відпочинку;
- 6) забезпечення економічних і соціальних результатів діяльності підприємства.

Із усіх досліджуваних видів еко-орієнтованого туризму найближчими за вищенаведеними ознаками є сільський та зелений туризм, чим пояснюється їх ототожнення, що часто зустрічається у літературі. Зокрема, у [5, с. 212] розглянуто спільні риси між зазначеними видами, серед яких – бажання туристів відпочити на лоні природи та пізнати її. Водночас автор визначає також відмінні риси між ними – це характер занять на природі під час відпочинку, місце розташування туристів, ступінь доступності до екологічно чистої продукції та рівень забруднення навколишнього середовища. Нами продовжено роботу з визначення точок диференціації зеленого та сільського туризму (табл. 1).

Як свідчать дані табл. 1, головними відмінностями між двома видами туризму виступають безпосереднє місце реалізації основних і додаткових послуг, а також особливості їх надання. Серед додаткових послуг у постачальників обох видів ми зустрічаємося з подібними програмами активного дозвілля, однак існують певні відмінності в їх організації.

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика зеленого та сільського туризму

Критерії для порівняння	Характеристики, притаманні туризму		Спільні характеристики
	зеленому	сільському	
1	2	3	4
Місце відпочинку	Природне середовище, екологічно чисте місце, віддалене від населених пунктів, не менше ніж на 5–7 км	Населений пункт (сільська місцевість)	Обидва об'єкти можуть розміщуватися на території, що належить сільським радам
Мета відпочинку	Інтактний контакт з природою, відпочинок від спілкування з людьми	Ознайомлення з сільською місцевістю, з традиціями, побутом	Відпочинок від буденної метушні, зміна середовища перебування
Постачальник	Як місцевий, так і немісцевий; Як міський, так і сільський житель	Місцева сільська громада. Як окреме особисте сільське господарство (до 9-ти місьць), так і побудова агротуристичних комплексів	Можуть функціонувати у формі комплексних об'єктів (наприклад, із залученням персоналу з-поміж сільського населення, диверсифікація діяльності)

1	2	3	4
Основний продукт (основна послуга)	Проживання у приватному житловому фонді (котедж, готель, міні-готель, готельний комплекс) в оточенні природного середовища	Проживання у сільській оселі та безпосередня участь у діяльності сільських жителів	Організація житлового фонду може бути як з урахуванням базових умов, так і підвищеного рівня комфорту
Додатковий продукт (додаткові послуги)	Здебільшого пропонуються на території закладу, незалежно від інших діячів ринку	Надаються об'єктом у невеликій кількості та можуть проводитись з залученням інших закладів	Комплексне та індивідуальне харчування, організація активного відпочинку та дозвілля

Джерело: адаптовано на основі [1; 6]

Більшість суб'єктів зеленого туризму намагаються створювати власні пункти прокату спортивного спорядження у достатній кількості та з достатнім набором різновидів, розширювати асортимент послуг у межах своєї території. Натомість власники об'єктів сільського туризму у багатьох випадках залежать від постачальників додаткових послуг, які знаходяться на відстані від них, – мова йде про використання більш масштабних споруд, зокрема, гірськолижних підйомників, ковзанок та ін.

Отже, «сільський туризм» – це відпочинок з будь-якою метою, видом та формою організації туристської подорожі у сільській місцевості з розміщенням на відпочинок у будинку сільського господаря.

Підсумовуючи сказане, пропонуємо визначити «зелений туризм» як такий вид туризму, що надають підприємства на підставі особливої концепції діяльності, яка, з одного боку, відрізняє їх від конкурентів, а з іншого, передбачає відпочинок на певній відстані від населених пунктів в екологічно-чистому природному середовищі. Ця концепція може проявлятися в таких особливостях: облаштування номерного фонду закладу, приготування страв та їх подачі, пропозиції послуг, близьких до природи – кінні прогулянки, спортивні спорядження або майстер-класи з народних ремесел та ін. Готелі, що надають послуги зеленого туризму, можуть відрізнятися як за рівнем цін, так і за спектром послуг, які вони пропонують туристам під час відпочинку.

За метою та рівнем активності туристів зелений туризм має три різновиди:

- *активно-спортивний* – до нього відносяться кінні, піші, велосипедні маршрути, рафтинг, катання на гірських та бігових лижах, сноубордах, техніка подолання природних перешкод – скелелазіння, топографія та орієнтування у лісовій, гірській місцевостях, техніка в'язання вузлів;

- *активно-навчальний* – арт-тури (навчання народним ремеслам – живопис, гончарна справа, ковальство, різьблення по дереву, лозоплетіння та ін.), етно-тури (приготування місцевих страв та напоїв) та ін.;

- *пасивний (лікувальний)* – збирання ягід, трав, грибів, недовготривалі прогулянки, тематичні вечори, народні сра-процедури (глино- та апітерапія, фітотерапія та ін.).

Висновки. Таким чином, усі вищезгадані назви еко-орієнтованих видів туризму є синонімами лише у сенсі застосування їх до одного макросегменту споживачів туристичного продукту. Більш глибокий аналіз дозволив визначити субсегменти як складові названого макросегменту.

На основі проведеного дослідження нами було виділено «зелений туризм»: по-перше, як важливу складову екологічно-орієнтованого туризму, що виникла і

розвивається під впливом екологічного імперативу, яка відображає тенденцію зростання інтересу до природи та дбайливого ставлення до навколишнього середовища. По-друге, як окремий вид туризму, що відрізняється від інших унікальною концепцією діяльності та особливостями надання основного та додаткового продуктів. По-третє, як динамічний напрям екологічно-орієнтованого туризму, що під впливом зростання попиту все більше диференціюється, пропонуючи активно-спортивний, активно-навчальний та пасивний (лікувальний) різновиди. Вважаємо за доцільне, надалі провести дослідження факторів, які впливають на еволюцію попиту на послуги зеленого туризму та визначити особливості поведінки споживачів цих послуг.

1. Проблемы и перспективы развития туризма на территории украинских Карпат. [Електронний ресурс] / И.Б. Зазгарская. – Режим доступа: http://tourlib.net/books_tourism/zazgarskaya1.htm
2. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: навчальний посібник / Дмитрук О.Ю. – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.
3. Биржаков М.Б. Введение в туризм / Биржаков М.Б. – СПб.: «Издательский дом Герда», 2007. – 576 с.
4. Мозговая О. Инструменты управления развитием экологического туризма в регионах мира / О. Мозговая // Белорусский журнал международного права и международных отношений. - 2004 - № 2
5. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія / Ткаченко Т.І. – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2006. – 537 с.
6. Хези Израи. Устойчивое развитие сельского туризма / Йехезкель (Хези) Израи // Материалы Международной специализированной конференции «Агротуризм - состояние и перспективы развития». – Минск, 2010. – С. 49.
7. Зелений туризм – панацея чи черговий міф? [Електронний ресурс] / Н.В. Васильева – Режим доступа: <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/news/22>.
8. Биркович В.І. Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети / В.І. Биркович // Науково-аналітичний щоквартальний збірник. – 2008. – №1 (6). – С. 138-143.
9. Research report. Scottish enterprise. Perspectives on international best practice green tourism. – Edinburgh, 2004.
10. Клицунова В.А. Зеленые маршруты / Клицунова В.А. – Минск, 2009. – (В рамках проекта программы развития ООН «Устойчивое развитие на местном уровне»).
11. Лужанська Т.Ю., Махлинець С.С., Тебляшкіна Л.І. Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи: навч. посібник. / Т.Ю. Лужанська, С.С. Махлинець, Л.І. Тебляшкіна; За ред. Волошина І.М. – К.: Кондор, 2008. – 385 с.
12. Костриця М.М. Сільський туризм: теорія, методологія, практика: Монографія / М.М. Костриця; За наук. керівництвом і заг. ред. проф. Є.І. Ходаківського, проф. Ю.С. Цал-Цалка. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 196 с.
13. Зелене досьє. Екологічний менеджмент. Посібник для малих та середніх підприємств. – Таллін, 2008.
14. Храбовченко В.В. Экологический туризм: учеб.-метод. пособие / Храбовченко В.В. – М.: Финансы и статистика, 2004.

Отримано 09.04.2010 р.